

Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu

KURS UZUPEŁNIAJĄCY
na studiach II stopnia
dla studentów będących absolwentami
kierunków niepokrewnych dla kierunku
Pedagogika

Moduł: Psychologia
Część pierwsza: Psychologia ogólna
Rozdział 2

Autor: dr Justyna Kuświk

Rozdział 2. Różnice indywidualne: inteligencja, temperament. Osobowość (podstawowe koncepcje, struktura osobowości).

Różnice indywidualne polegają na tym, iż ludzie należący do tej samej populacji różnią się między sobą. Różnice te obejmują zarówno cechy fizyczne jak i psychiczne. Ludzie różnią się między sobą w zakresie cech psychicznych między innymi pod względem stylów poznawczych, temperamentu, osobowości, inteligencji.

Inteligencja

Zarówno czynniki genetyczne jak i środowisko mają wpływ na poziom inteligencji człowieka, a co się z tym wiąże na potencjalne trudności w uczeniu się. O poziomie inteligencji przede wszystkim decyduje właściwa stymulacja środowiska i to już od najmłodszych lat. Co ważne, osoby o wysokim ilorazie inteligencji mogą wykazywać wrodzoną odporność na działanie szkodliwych czynników¹.

Od początków psychologii powstało wiele, różniących się od siebie definicji inteligencji. Jednym z pierwszych badaczy formujących definicje inteligencji był Charles Spearman (1863-1945), który twierdził, że inteligencja zależy od czynnika g (od słowa „general”). Czynnikiem ten uznał za mierzalny, a tym samym dający możliwość porównań między jednostkami i grupami. Raymond Bernard Cattell (1905-1998) w swojej teorii wyróżnił dwa komponenty inteligencji: inteligencję skryzalizowaną i płynną (Cattell, 1963)². Inteligencja skryzalizowana to przede wszystkim wiedza oraz zdolność korzystania z niej. Inteligencja płynna przejawia się w umiejętnościach rozwiązywania problemów, dostrzegania zależności między elementami, faktami, radzenia sobie z nowymi sytuacjami, wyzwaniem.

Inne podejście do inteligencji zaproponował Robert Sternberg (ur. 1949), który zaproponował tak zwaną **triarchiczną teorię inteligencji** (ang. triarchic theory of intelligence). Zgodnie z nią na inteligencję składają się: inteligencja praktyczna, twórcza i analityczna³.

¹ R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

² Cattell, R. (1963). Theory of fluid and crystallized intelligence: A critical experiment. *Journal of Educational Psychology*, 54(1), 1–22.

³ Sternberg, R. J. (1988). *The triarchic mind: A new theory of intelligence*. New York: Viking-Penguin

Rysunek 4. Teoria Sternberga rozróżnia trzy rodzaje inteligencji: praktyczną, twórczą i analityczną. Źródło: R. M. Spielman et al., psychologia., openstax poland, 2020, s. 244: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

W rozumieniu koncepcji Sternberga inteligencja praktyczna (ang. practical intelligence) to to, co w potocznym rozumieniu nazywamy „mądrością życiową” - to zdolność to radzenia sobie w życiu, rozwiązywania problemów na bazie wcześniejszych doświadczeń. Co ważne, inteligencja płynna jest niezależna od ilorazu inteligencji (IQ) i stanowi predyktor osiągnięć zawodowych. Inteligencja twórcza (ang. creative intelligence) to zdolność wyobrażenia, wymyślenia rozwiązania jakiegoś problemu lub sytuacji ale również stworzenie dzieła artystycznego. Inteligencja analityczna to z kolei (ang. analytical intelligence) zdolność rozwiązywaniem problemów analitycznych, matematycznych, akademickich i obliczeniowych, rozumienie związków między faktami. Umożliwia tym samym wykonywanie analiz, wydawanie ocen i opinii. Determinuje też poziom osiągnięć szkolnych uczniów, ale niekoniecznie przekłada się na sukcesy zawodowe⁴.

Wiele lat trwały prace nad jedną z najbardziej współczesnych koncepcji inteligencji, czyli **Teorią inteligencji wielorakich** (ang. Multiple Intelligences Theory), autorem której jest Howard Gardner (ur. 1943). Zakłada ona istnienie minimum 8 typów inteligencji⁵: językową, matematyczno-logiczną, muzyczną, ruchową, wizualno-przestrzenną, interpersonalną,

⁴ R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

⁵ Gardner, H. (1983). Frames of mind: The theory of multiple intelligences. New York: Basic Books.

intrapersonalną, przyrodniczą. Inteligencja językowa wpływa na zdolność nauki języków obcych, rozpoznawania dźwięków, znaczenia słów. Inteligencja matematyczno-logiczna determinuje umiejętność rozumowania, analitycznego myślenia, rozwiązywania problemów o charakterze matematycznym, obliczeniowym. Zdolność rozumienia i rozróżniania dźwięków, umiejętność gry na instrumentach muzycznych oraz śpiewania determinuje inteligencja muzyczna. Natomiast inteligencja ruchowa wpływa na zdolność do kontrolowania ruchów ciała i wykorzystywania ich na przykład w sporcie lub tańcu. Zdolność do dostrzegania relacji pomiędzy obiektami, wyobrażenia przestrzenne są wyznacznikiem inteligencji wizualno-przestrzennej. Empatia, wrażliwość na emocje innych osób, rozumienie ich wyznaczana jest przez inteligencję interpersonalną. Natomiast zdolność do rozpoznawania własnych stanów emocjonalnych, nazywani ich a także zachowania zgodnie z ich kierunkiem, zarządzanie sobą jest determinowane przez inteligencję intrapersonalną. Inteligencja przyrodnicza wyraża się we wrażliwości na świat przyrody. Koncepcja ta nie jest w pełni zweryfikowana, trudność też sprawie opracowanie spójnego narzędzia diagnostycznego zgodnego z tą teorią.

W latach 90-tych spopularyzowane przez Daniela Golemana zostało pojęcie inteligencji emocjonalnej⁶. **Inteligencja emocjonalna** wyraża się w zdolności do rozpoznawania, nazywania i adekwatnego reagowania na stany emocjonalne własne oraz innych osób, wyraża się w umiejętności motywowania siebie i innych oraz umiejętności tworzenia i podtrzymywanie relacji z innymi ludźmi.

Jednymi z najczęściej stosowanymi testami do pomiaru inteligencji w Polsce (najczęściej w szkołach i poradniach psychologiczno-pedagogicznych) są skale Wechslera:

- Skala Inteligencji Wechslera dla dorosłych – wydanie czwarte (WAIS-IV),
- Skala Inteligencji Wechslera dla dzieci (WISC-V)
- Skala Inteligencji Wechslera dla dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym – wydanie czwarte (WPPSI-IV).

Testy te są powszechnie na całym świecie i służą diagnozie inteligencji, konieczną i powszechną praktyką jest ich aktualizacja testów pod kątem ich normalizacji. Prawo do wykonywania diagnozy przy użyciu tych narzędzi mają tylko psychologowie.

⁶ Goleman, D. (1997). Inteligencja emocjonalna. Poznań: Media Rodzina.

Wynik testu diagnozującego inteligencję wyrażany jest w jednostce IQ (iloraz inteligencji: ang. intelligence quotient).

Temperament

Rozważania nad temperamentem człowieka podejmowane były już w starożytności, kiedy to powstała jedna z klasycznych teorii temperamentu: typologia Hipokratesa – Galena, zgodnie z którą można wyróżnić cztery rodzaje temperamentu: sangwinik, choleryk, flegmatyk, melancholik⁷. Badania nad temperamentem prowadzone w XIX i na początku XX wieku w dużej mierze nawiązywały do tej koncepcji. Iwan Pawłow powiązał funkcjonowanie temperamentu z czynnościami układu nerwowego. Zgodnie z jego twierdzeniem, za właściwości temperamentu odpowiadają dwa procesy układu nerwowego: pobudzenie i hamowanie, które wyrażają się w sile procesu pobudzenia, sile procesu hamowania oraz równowadze (stosunku siły pobudzenia do hamowania) i ruchliwości (dynamice zmiany pobudzenia w hamowanie) procesów nerwowych⁸.

W drugiej połowie XX wieku popularna stała się koncepcja temperamentu Thomasa i Chessa. W koncepcji tej temperament rozumiany był, jak styl zachowania. Autorzy wyróżnili dziewięć cech temperamentu: aktywność, rytmiczność, zbliżanie się – wycofywanie, łatwość przystosowania, próg reagowania, siła reakcji, jakość nastroju, roztertargnienie, zasięg uwagi i wytrwałość⁹.

Za klasyczną uważa się również teorię temperamentu Hansa Eysencka (1916-1997), który również odnosił się do biologicznych jego podstaw. Warto zauważyć, iż w swoich pracach Eysenck używał słowa temperament jako synonimu słowa osobowość. Eysenck w strukturze temperamentu wyróżnił trzy elementy: ekstrawersję (E), neurotyczność (N) oraz psychotyczność (P).

Niezwykłą uniwersalnością oraz popularnością cieszy się sformułowana przez Jana Strelaua Regulacyjna Teoria Temperamentu. Strelau odniósł się w niej do badań Pawłowa i

⁷ Strelau J., Doliński D. (2021). Psychologia akademicka. Podręcznik, T. 1. Gdańsk: GWP.

⁸ Pawłow I. (1952). Dwadzieścia lat badań wyższej czynności nerwowej (zachowania się) zwierząt. Warszawa: PZWL

⁹ Strelau J., Doliński D. (2021). Psychologia akademicka. Podręcznik, T. 1. Gdańsk: GWP.

biologicznych podstaw funkcjonowania człowieka, zakładał iż strukturę temperamentu wyznaczają reaktywność i aktywność. **Reaktywność** determinuje wielkość reakcji. Można ją opisać za pomocą kontinuum, na biegunach którego znajdziemy osoby wysoko wrażliwe oraz osoby bardzo wydolne pod tym względem. To od reaktywności zależy nasze zapotrzebowanie na stymulację. Osoby o niskiej reaktywności potrzebują wielu bodźców, mają duże zapotrzebowanie na stymulację i odwrotnie, osoby o wysokiej reaktywności, mają niskie zapotrzebowanie na stymulację. Drugi wyznacznik temperamentu – **aktywność**, mówi nam, jak wiele działań podejmuje jednostka, jak bardzo jest aktywna. Zwykle wysoki poziom aktywności jest odpowiedzią na niski poziom reaktywności. Z kolei osoby o wysokim poziomie reaktywności mają niski poziom aktywności¹⁰.

Koncepcja ta uległa modyfikacji w wyniku dalszych prac, w których wyłoniono ostatecznie 7 cech temperamentu¹¹. Zostały one zaprezentowane w tabeli.

Tabela 1. Cechy czasowej charakterystyki oraz energetycznego poziomu zachowania.

Cechy czasowej charakterystyki zachowania	zwawość	tendencja do szybkiego reagowania i zdolność do utrzymywania wysokiego tempa
	perseweratywność	utrzymywanie zachowania pomimo ustania bodźca
	rytmiczność	tendencja do rytmicznego wykonywania czynności związanych z cyklem snu i czuwania, spożywania posiłków oraz stylem życia
Cechy energetycznego poziomu zachowania	wrażliwość sensoryczna	zdolność do reagowania na bodźce sensoryczne o niskiej wartości stymulacyjnej
	reaktywność emocjonalna	skłonności do intensywnego reagowania na bodźce emocjonalne
	wytrzymałość	zdolność do funkcjonowania i adekwatnego reagowania w sytuacjach długiej i wysoce stymulującej aktywności

¹⁰ Strelau J., Doliński D. (2021). Psychologia akademicka. Podręcznik, T. 1. Gdańsk: GWP.

¹¹ Cyniak-Cieciura M., Zawadzki B., Strelau J. (2016). Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu: Wersja Zrewidowana. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

	aktywność	tendencja do poszukiwania wysoce stymulujących aktywności

Źródło: opracowanie własne na podstawie Cyniak-Cieciura M., Zawadzki B., Strelau J. (2016). *Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu: Wersja Zrewidowana*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

Analiza tych cech pozwoliła na wyodrębnienie czterech typów temperamentu:

1. Osoby o małych możliwościach przetwarzania stymulacji oraz adekwatnej regulacji stymulacji (niska żwawość, wysoka perseweracyjność, niska wrażliwość sensoryczna, niska wytrzymałość, wysoka reaktywność emocjonalna, niska aktywność).
2. Osoby o dużych możliwościach przetwarzania stymulacji oraz adekwatnej regulacji stymulacji (wysoka żwawość, niska perseweratywność, wysoka wrażliwość sensoryczna, wysoka wytrzymałość, niska aktywność emocjonalna, wysoka aktywność).
3. Osoby o małych możliwościach przetwarzania stymulacji oraz nieadekwatnej regulacji stymulacji (wysoka żwawość, perseweratywność, wrażliwość sensoryczna, wrażliwość emocjonalna, aktywność a niska wytrzymałość).
4. Osoby o dużych możliwościach przetwarzania stymulacji oraz nieadekwatnej regulacji stymulacji (niska żwawość, perseweratywność, wrażliwość sensoryczna, wrażliwość emocjonalna, aktywność a wysoka wytrzymałość)¹².

Po przeczytaniu zastanów się

Czy uważasz, że osoby o różnym temperamencie odpoczywają najlepiej w różny sposób?

Osobowość (podstawowe koncepcje, struktura osobowości)

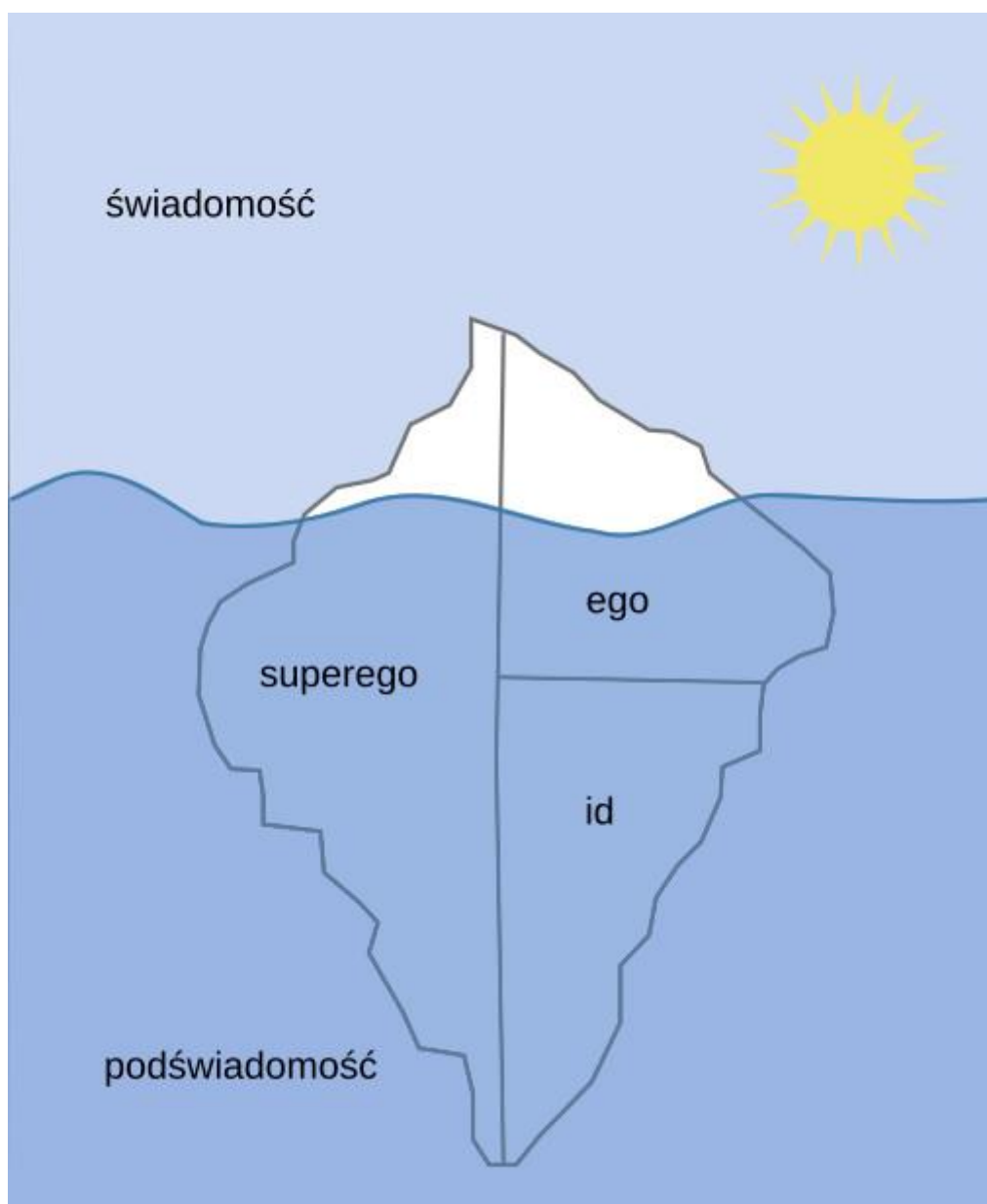
Osobowość (ang. personality) to zespół wewnętrznie spójnych, trwałych cech i wzorców, które powodują, że dany człowiek myśli, czuje i zachowuje się w określony sposób. To właśnie osobowość czyni nas niepowtarzalnymi istotami¹³.

¹² Cyniak-Cieciura M., Zawadzki B., Strelau J. (2016). *Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu: Wersja Zrewidowana*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

¹³ R. M. Spielman et al., *Psychologia*, OpenStax Poland, 2020: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

Teoria osobowości Zygmunta Freuda

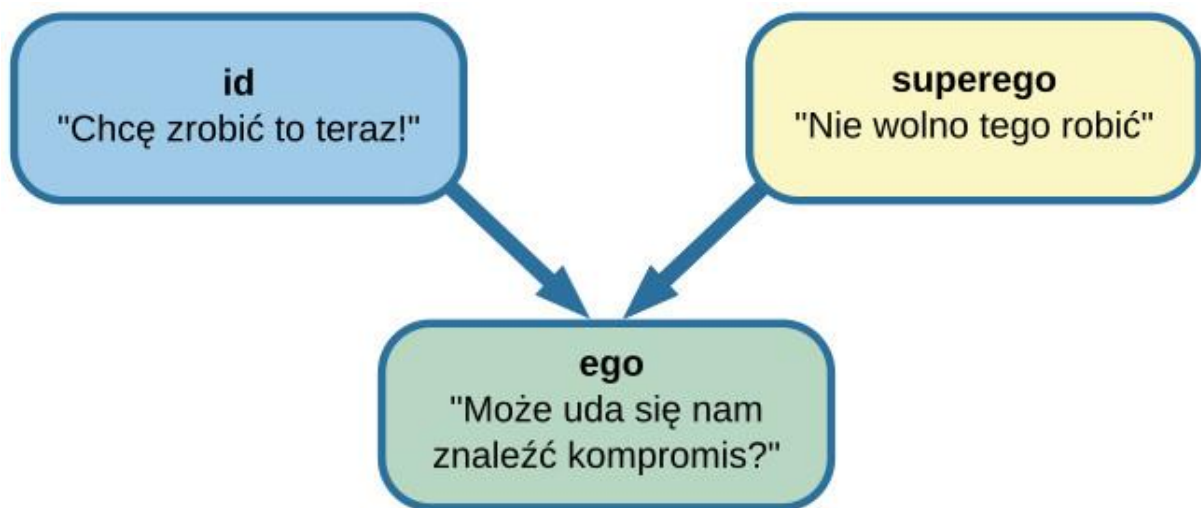
Podstawą teorii Freuda było założenie i o istnieniu nieświadomości. W nieświadomości znajdują się wszystkie nieakceptowalne przez nas pragnienia i popędy, a trafiają tam one w skutek procesu zwanego wyparciem.

Rysunek 5. Freud uważał, że jesteśmy świadomi tylko niewielkiej części aktywności naszego umysłu, a jej większość pozostaje ukryta w naszej nieświadomości. Informacje pochodzące z nieświadomości wpływają na nasze zachowanie, choć nie zdajemy sobie z tego sprawy.

Źródło: R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020, s. 383:
<https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

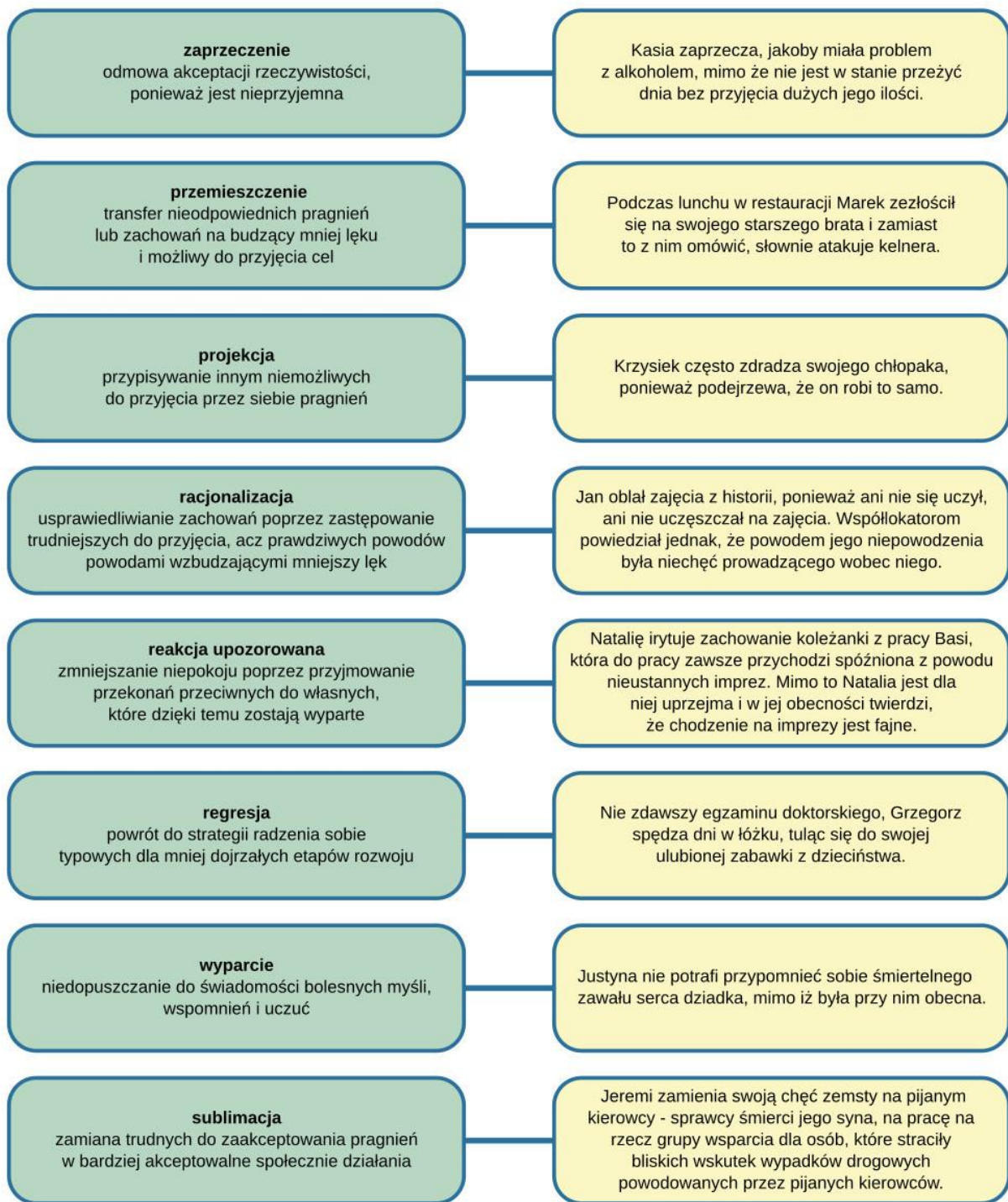
Według Freuda nasza osobowość składają się trzy komponenty: id, ego i superego. Id – to nieświadome popędy towarzyszące nam od chwili narodzin. Rządzi się ono „zasadą przyjemności”, dążąc do natychmiastowego zaspokojenia (np. głodu, seksu, pragnienia). Ponieważ w procesie wychowania dziecko doświadcza internalizacji, wytwarzają się dwa pozostałe komponenty: ego i superego. Superego to odpowiednik sumienia, wyznacza ramy zachowania zgodne z obyczajem, normami społecznymi. Stanowi zbiór zasad i nakazów. Natomiast ego, to część osobowości, która dąży do uzyskania kompromisu pomiędzy pozostającymi w konflikcie id i superego. Ego jest tą częścią naszej osobowości, którą dostrzegają inni ludzie¹⁴.

Rysunek 6. Struktura osobowości wg Freuda. Źródło: R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020, s. 384: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

W sytuacji, kiedy ego nieskutecznie radzi sobie z konfliktem id i superego może pojawić się lęk, a co za nim idzie szereg mechanizmów obronnych.

¹⁴ R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

Rysunek 7. Graficzna prezentacja mechanizmów obronnych zgodnie z koncepcją Freuda. Źródło: R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020, s. 385: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

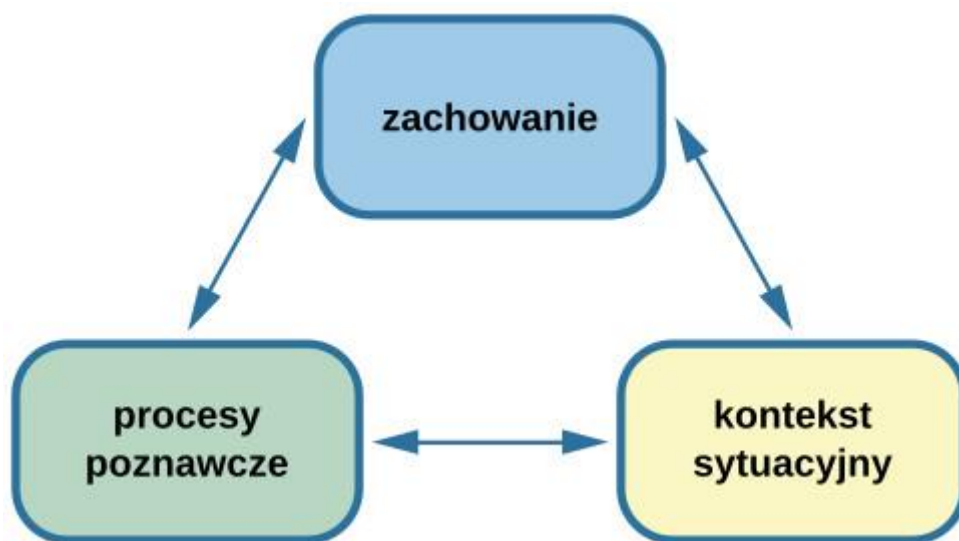
Warto zobaczyć

Freudian Defense Mechanisms

<https://www.youtube.com/watch?v=zWpZS0WqMWs>

Podejście społeczno-poznawcze Alberta Bandury

Prekursorem koncepcji Bandury był Skinner, który postulował, iż zachowanie człowieka jest spójne i zależne od tego, czego człowiek się nauczył we wcześniejszych etapach życia. Bandura jednak rozwinął tę myśl i uznał, iż osobowość kształtuje się poprzez poznawanie, rozumienie i doświadczanie świata zewnętrznego. Zgodnie z jego teorią wzajemnego determinizmu procesy poznawcze, zachowanie i ich kontekst, wzajemnie na siebie wpływają.

Rysunek 8. Teoria wzajemnego determinizmu. Źródło: R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020, s. 404: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

Człowiek uczy się, a tym samym kształtuje swoją osobowość poprzez obserwację zachowań innych ludzi oraz obserwację konsekwencji, jakie owe zachowania niosą. Jego zdaniem ogromny wpływ na ten proces ma poczucie własnej skuteczności¹⁵.

¹⁵ R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

Podejście humanistyczne – koncepcja Carla Rogersa

Koncepcja ta zakłada istnienie tak zwanego obrazu siebie. Na nasz obraz siebie składają się nasze myśli oraz uczucia względem samego siebie. Obraz siebie, to też to, co odpowiadamy sobie na pytanie kim jesteśmy. Zdaniem Rogersa, istnieją dwa rodzaje ja: realne i idealne. Ja rzeczywiste to jest to, kim naprawdę jesteśmy, natomiast ja idealne to obraz tego, kim pragniemy być, jacy pragniemy być. Osoby, u których następuje duża zgodność pomiędzy ja realnym a idealnym mają wysoki poziom poczucia własnej wartości. Brak owej zgodności może prowadzić do zaburzeń¹⁶.

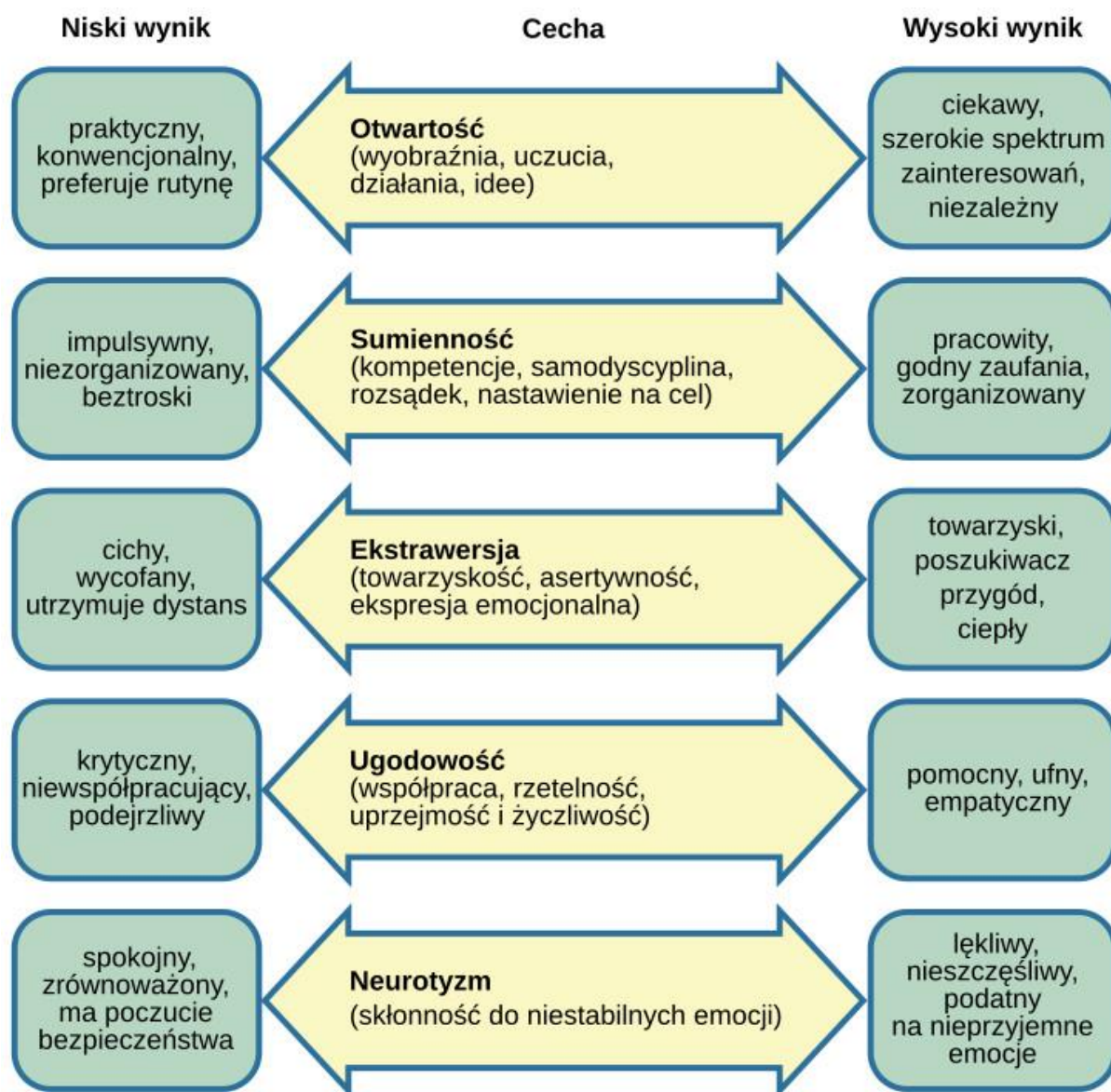
Teorie cech

Cecha – charakterystyczny wzorzec zachowania

Teorie cech zostały w psychologii zapoczątkowane pracami Gordona Allporta, Raymonda Cattella oraz Sybil i Hansa Eysencków.

Obecnie największą popularnością cieszy się teoria osobowości zwana pięcioczynnikowym modelem osobowości (PMO) (ang. Five Factor Model). Wspomniane pięć czynników, które składają się na osobowość to: otwartość na doświadczenie, ekstrawersja, sumienność (zwana też niezawodnością), ugodowość i neurotyzm (określany czasem jako emocjonalność). Charakterystyka pięciu wymiarów osobowości przedstawiona została na ilustracji:

¹⁶ R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

Rysunek 9. Wielka piątka. Źródło: R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020, s. 402: <https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>

Zgodnie z tą koncepcją każda z tych pięciu cech może być zbadana i opisana u każdego człowieka na kontinuum, którego bieguny wyznaczone są przez skrajne natężenie danej cechy (introwersja – ekstrawersja; stabilność – labilność emocjonalna; otwartość na doświadczenie – konwencjonalizm; ugodowość – konfliktowość; wysoka - niska sumienność. Co ważne, postulowane cechy są względnie stałe w ciągu życia, podlegają jednak minimalnym wahaniom. Udowodniono także, że cechy z wielkiej piątki występują bez względu na różnice etniczne,

kulturowe oraz wiek i prawdopodobnie w dużej mierze mają podłoże biologiczne i genetyczne¹⁷.

Diagnozy cech osobowości można dokonać przy użyciu następujących na przykład kwestionariuszy:

- EPQ-R - Kwestionariusz Osobowości Eysencka EPQ-R odnoszący się do poziomu neurotyzmu, ekstrawersji, psychotyzmu oraz zawierający skalę kłamstwa.
- NEO-PI - R- Inwentarz Osobowości NEO-PI – R -pozwalający badać cechy zgodnie z koncepcją Wielkiej Piątki
- Minesocki Wielowymiarowy Kwestionariusz Osobowości (MMPI) (ang. Minnesota Multiphasic Personality Inventory), przy jego zastosowaniu można zdiagnozować występowanie cech klinicznych: hipochondrii, depresji, psychopatii (zaburzenia psychopatyczne/socjopatyczne), męskości/kobiecości, paranoi, psychastenii (cechy obsesyjne/kompulsywne).

Podobnie, jak w przypadku wspomnianych testów inteligencji, prawo do przeprowadzenia diagnozy przy użyciu tych kwestionariuszy mają tylko wykwalifikowani psychologowie.

Literatura podstawowa:

1. R. M. Spielman et al., Psychologia., OpenStax Poland, 2020, rozdział 7,11:
<https://openstax.pl/podreczniki?q=psychologia>
2. Strelau J., Doliński D. (2021). Psychologia akademicka. Podręcznik, T. 1. Gdańsk: GWP, rozdziały: 8,9.

¹⁷ Siuta J. (2006). Inwentarz Osobowości Paula T. Costy Jr i Roberta McCrae. Adaptacja polska. Warszawa: Pracownia Testów psychologicznych.